

The Greek Review of Social Research

Vol 88 (1995)

88

Γεωργοί και επιχειρηματίες: η περίπτωση ενός χωριού στον κάμπο των Γιαννιτσών

Γεώργιος Α. Δαουτόπουλος

doi: [10.12681/grsr.682](https://doi.org/10.12681/grsr.682)

Copyright © 1995, Γεώργιος Α. Δαουτόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Δαουτόπουλος Γ. Α. (1995). Γεωργοί και επιχειρηματίες: η περίπτωση ενός χωριού στον κάμπο των Γιαννιτσών. *The Greek Review of Social Research*, 88, 122–136. <https://doi.org/10.12681/grsr.682>

Γεώργιος Α. Δαουτόπουλος*

ΓΕΩΡΓΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ:
Η περίπτωση ενός χωριού στον κάμπο των
Γιαννιτσών**

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη χώρα μας εξακολουθούμε να μιλάμε για μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις οικογενειακού χαρακτήρα με πολύ μικρή και συνάμα πολυτεμαχισμένη ιδιοκτησία, ανεπαρκείς επενδύσεις, χαμηλή παραγωγικότητα και υψηλό κόστος παραγωγής. Αγνοούμε έτσι, μια μερίδα γεωργών που, για πολλούς και διαφόρους λόγους, έχουν δημιουργήσει μία εκμετάλλευση, η οποία ξεπερνά τα όρια της οικογενειακής γεωργικής εκμετάλλευσης, αφού βασίζεται σε ξένα εργατικά χέρια και έχει επενδύσει αξιόλογα ποσά σε μηχανήματα και εγκαταστάσεις.

Παρά την ύπαρξη σχετικών εργασιών στην ελληνική βιβλιογραφία (Βακάκης, 1973· Βεργόπουλος, 1975· Burgel, 1977 και 1978· Λάμπρος, 1983· Υπουργείο Γεωργίας, 1985), δεν κατορθώσαμε μέχρι σήμερα να διαμορφώσουμε μια τυπολογία των γεωργικών μας εκμεταλλεύσεων, με βάση ερευνητικά στοιχεία από επιτόπιες έρευνες. Συνεπώς, δεν μπορούμε να έχουμε μια πιο ακριβή και λεπτομερή εικόνα των διαφόρων τύπων γεωργικών εκμεταλλεύσεων που υπάρχουν, τη σχετική τους σημασία για τη γεωργική μας οικονομία (ποσοστά συμμετοχής των διαφόρων τύπων γεωργικών εκμεταλλεύσεων στο σύνολο των

* Επίκουρος Καθηγητής Αγροτικής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

** Η εργασία αυτή ανακοινώθηκε στο Διεθνές Συμπόσιο του Αγρινίου με θέμα: *Αγροτικές κοινότητες στη Μεσόγειο και καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής*, Αγρίνιο, 1987.

καλλιεργούμενων εκτάσεων, στη συνολική παραγωγή, στην εμπορευματοποιούμενη παραγωγή, κ.λπ.), καθώς και τις μελλοντικές τάσεις εξέλιξης και τις δυνατότητες αναπαραγωγής τους (Δαουτόπουλος, Γ. και Λ. Καζακόπουλος, 1986, σ. 52-53).

Η υιοθέτηση ενός ορισμού για τη διαφοροποίηση των μικρών από τις μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις αποτέλεσε ένα από τα βασικά ερευνητικά προβλήματα αυτής της εργασίας. Θέλαμε, όμως, ο ορισμός αυτός να έχει κοινωνική καταξίωση, με την έννοια ότι δεν θα πρέπει να είναι δημιούργημα του ερευνητή με βάση ποσοτικά ή ποιοτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, αλλά να αναγνωρίζεται από τους γεωργούς της μελετώμενης κοινότητας.

Η επιτόπια έρευνα στο χωριό έδωσε τα απαραίτητα στοιχεία για τη θεμελίωση ενός τέτοιου ορισμού. Σύμφωνα με τους κατοίκους του χωριού, όσοι καλλιεργούν πάνω από 30 στρέμματα καπνά μπέρλεϋ και βασίζονται κατά κύριο λόγο, αν όχι αποκλειστικά, στην εργασία ξένων εργατών δεν είναι γεωργοί αλλά επιχειρηματίες. Όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά, «αυτός δεν κάνει γεωργία, κάνει επιχείρηση». Αντίθετα, οι γεωργοί που βασίζονται σε δικά τους εργατικά χέρια, και μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, και πάντα υποβοηθητικά, προσλαμβάνουν κάποιον ή κάποιους εργάτες για λίγες ημέρες, αυτοί κάνουν γεωργία και όχι επιχείρηση. Έτσι, το ποιος είναι γεωργός και το ποιος είναι επιχειρηματίας φαίνεται ξεκάθαρο για τους κατοίκους του χωριού.

2. ΟΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΚΟΠΟΙ

Σε ποια όμως έκταση η διαφοροποίηση μεταξύ γεωργών και επιχειρηματιών θεμελιώνεται και από εμπειρικά δεδομένα; Αυτό το ερώτημα αποτέλεσε τον κατευθυντήριο άξονα της εργασίας μας. Έτσι, θέσαμε ως στόχους της εργασίας: α) τον εντοπισμό των διαφορών που παρουσιάζονται στα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά μεταξύ «γεωργών» και «επιχειρηματιών» σε ένα πεδινό ελληνικό χωριό (Άγιος Λουκάς Γιαννιτσών), β) τη διερεύνηση της διαχρονικής εξέλιξης των διαφορών αυτών, και γ) τη μελέτη των επιπτώσεων από την ανάπτυξη της επιχειρηματικής γεωργίας στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων των κατοίκων του χωριού.

Ειδικότερα, οι διαφορές ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες γεωργικών εκμεταλλεύσεων ταξινομήθηκαν και μελετήθηκαν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες χαρακτηριστικών. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναφέρονταν:

α) στον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης

β) στη γεωργική εκμετάλλευση

γ) στη γεωργική οικογένεια ή καλύτερα στο γεωργικό νοικοκυριό, που στηρίζει τη γεωργική εκμετάλλευση και από την οποία αντλεί το μεγαλύτερο μέρος ή το σύνολο του εισοδήματός του.

Εξυπακούεται ότι ο παραπάνω διαχωρισμός είναι τεχνητός και έγινε για λόγους διευκόλυνσης της παρουσίασης των ευρημάτων. Συμφωνούμε απόλυτα με αυτούς που βλέπουν τη γεωργική εκμετάλλευση και τη γεωργική οικογένεια ως μία ενότητα (σύστημα), στην οποία ενδεχόμενες μεταβολές στο ένα τμήμα της έχουν καθοριστική επίδραση στο άλλο (Bennett και Seena, 1982).

Ο κατάλογος των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών που μελετήθηκαν δεν εξαντλεί το σύνολο των παρόμοιων χαρακτηριστικών, ιδιαίτερα στην ενότητα που αφορά τη γεωργική εκμετάλλευση. Κάτι τέτοιο δεν ήταν ούτε στις προθέσεις μας ούτε και μπορούσε να εξαντληθεί στα πλαίσια μιας έρευνας. Όσοι ενδιαφέρονται για στοιχεία γεωργικού εισοδήματος, κεφαλαιακής συγκρότησης, κόστους παραγωγής και των επί μέρους στοιχείων του, θα πρέπει να τα αναζητήσουν στις ειδικές εργασίες που επί σειρά ετών εκδίδει το Εργαστήριο Γεωργοοικονομικής Έρευνας του Τομέα Αγροτικής Οικονομίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Κιτσοπανίδης, Γ. και Μαρτίκα Μ., 1982· Kitsopanidis et al., 1982· Κιτσοπανίδης κ.ά., 1983).

3. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μεθοδολογία της έρευνας ακολούθησε μια πλουραλιστική προσέγγιση. Χρησιμοποιήθηκαν τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές μέθοδοι. Η χρησιμοποίηση της τεχνικής του ερωτηματολογίου, μαζί με διάφορες τεχνικές της ημι-συμμετοχικής παρατήρησης (συνεντεύξεις πληροφορητών, ανάλυση γραπτών μαρτυριών, άμεση παρατήρηση και επιτόπιες ελεύθερες συνεντεύξεις), είχε ως σκοπό να μας δώσει μια πληρέστερη εικόνα της μελετώμενης κοινότητας.

Όπως σημειώνει ο Greenwood (1980) για τη μεθοδολογία της έρευνας σε επίπεδο κοινότητας, τα στατιστικά στοιχεία δεν παρέχουν εύκολα εξηγήσεις για τη συμπεριφορά των ατόμων. Τα στοιχεία των δειγματοληπτικών ερευνών μπορούν να δώσουν πολύ λίγες ενδείξεις για αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στις μεταβλητές. Συνεπώς, αυτό που χρειάζεται είναι ένας συνδυασμός βασικών γεωργοοικονομικών στοιχείων με στοιχεία που να αναφέρονται στη συμπεριφορά των ατόμων. Με αυτόν τον τρόπο, όπως τόνισε και ο Sieber (1973:1335), συνδυάζονται τα πλεονεκτήματα που υπάρχουν σε κάθε μία μέθοδο

έρευνας, τη στιγμή που δεν υπάρχουν μέθοδοι πρώτης και δεύτερης κατηγορίας.

Τα στοιχεία σε επίπεδο γεωργικής εκμετάλλευσης, που συγκεντρώθηκαν από τοπικές πηγές (Συνεταιρισμός, Κοινότητα, Διεύθυνση Γεωργίας, Οργανισμός Καπνού, κ.ά.), συμπληρώθηκαν από δύο άλλες. Πρώτον, από την ΕΣΥΕ, η οποία αποδέχθηκε σχετικό αίτημά μας για τη χορήγηση ενός ανωνύμου αντιγράφου του ατομικού δελτίου της απογραφής γεωργίας-κτηνοτροφίας του 1981. Στα δελτία αυτά περιέχονταν στοιχεία για την έκταση των κυριότερων καλλιεργειών κατά κατηγορίες, την έκταση της καλλιεργούμενης γης με διάκριση σε νοικιαζόμενη και ιδιόκτητη, τον αριθμό και την ιπποδύναμη των τρακτέρ της εκμετάλλευσης, τον αριθμό των εκτρεφόμενων ζώων κατά κατηγορίες, την τυχόν μόνιμη απασχόληση εργατών και τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού του νοικοκυριού (ηλικία, φύλο και αριθμός ημερών εργασίας, στη διάρκεια του προ της απογραφής έτους, τόσο στην ιδιόκτητη γεωργική τους εκμετάλλευση όσο και σε ξένες εκμεταλλεύσεις και σε εξωγεωργικές εργασίες). Τα στοιχεία αυτά αποτέλεσαν τη βάση για τη διαφοροποίηση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του χωριού, αλλά δεν κρίθηκαν επαρκή για την αναλυτική ποσοτική διαφοροποίηση ανάμεσα στις μικρές και μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Έτσι, δεύτερον, αποφασίστηκε η οργάνωση δειγματοληπτικής έρευνας με τυχαίο δείγμα μικρών και μεγάλων γεωργικών εκμεταλλεύσεων και με βάση ειδικό ερωτηματολόγιο που καταρτίστηκε.

Το πλαίσιο δειγματοληψίας συγκροτήθηκε από τρεις καταλόγους (δηλώσεις καπνοκαλλιέργειας, κατάλογος μελών συνεταιρισμού και τελών ύδρευσης), εξαιτίας του γεγονότος ότι καθένας κατάλογος ξεχωριστά δεν κάλυπτε το σύνολο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του χωριού. Από τους καταλόγους εξαιρέθηκαν οι υπερήλικες γεωργοί, οι γυναίκες αρχηγοί γεωργικών εκμεταλλεύσεων και οι εκμεταλλεύσεις μερικής απασχόλησης. Από τα στοιχεία των τριών καταλόγων δημιουργήθηκαν δύο βάσεις δεδομένων (data bases) σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. Μία για τις μικρές εκμεταλλεύσεις, με σύνολο 69 εκμεταλλεύσεων, και μία για τις μεγάλες, με σύνολο 64 εκμεταλλεύσεων. Η ακρίβεια και πληρότητα των καταλόγων ελέγχθηκε με τη βοήθεια τοπικών πληροφορητών. Στη συνέχεια, έγινε τυχαία επιλογή δείγματος 25 γεωργικών εκμεταλλεύσεων από κάθε κατάλογο και τελικά συμπληρώθηκαν 23 ερωτηματολόγια, τα οποία και ανα-

λύθηκαν με τη βοήθεια του στατιστικού πακέτου SPSS στον Η/Υ του Πανεπιστημίου (UNIVAC 1100).

4. ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν από το δείγμα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποκάλυψε ότι ο μέσος «επιχειρηματίας» υπερτερεί έναντι του μέσου «γεωργού» σε πολλά χαρακτηριστικά, όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.

Ο μέσος «επιχειρηματίας» έναντι του μέσου «γεωργού»: έχει υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, είναι περισσότερο ευχαριστημένος από το γεωργικό επάγγελμα, διαπνέεται από επιχειρηματική νοοτροπία και εργάζεται περισσότερο χρόνο στη γεωργική του εκμετάλλευση. Δεν έχει όμως σχέδια για την επέκταση της εκμετάλλευσής του, σε μεγαλύτερο ποσοστό, έναντι του μέσου «γεωργού».

Αντίθετα, ο μέσος «γεωργός» φαίνεται να έχει αντιληφθεί καλύτερα από το μέσο «επιχειρηματία» τις εκπαιδευτικές του ανάγκες, όπως αυτές εκφράζονται από την επιθυμία για παρακολούθηση γεωργικών μαθημάτων.

Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ των εκμεταλλεύσεων των γεωργών και επιχειρηματιών (Πίνακας 2), διαπιστώθηκε ότι ο μέσος επιχειρηματίας έναντι του μέσου γεωργού:

- α) έχει μεγαλύτερη ιδιότητα έκταση
- β) νοικιάζει περισσότερα χωράφια
- γ) καλλιεργεί περισσότερα χωράφια
- δ) έχει αγοράσει περισσότερη γεωργική έκταση
- ε) καλλιεργεί περισσότερα στρέμματα με καπνά μέρλεϋ, υβρίδια καλαμποκιού, σποροφόρα και ζαχαρότευτλα
- στ) απασχολεί περισσότερους γεωργικούς ελκυστήρες και έχει καλύτερη αναλογία ιδιότητας γης ανά ιπποδύναμη
- ζ) απασχολεί περισσότερες ξένες εργατοημέρες
- η) έχει προσανατολίσει προς το γεωργικό επάγγελμα, σε μεγαλύτερο ποσοστό, ένα τουλάχιστον μέλος της επιχείρησης για τη συνέχιση της δραστηριότητάς της στην επόμενη γενιά.

Τέλος, η σύγκριση των νοικοκυριών των γεωργών με αυτά των επιχειρηματιών (Πίνακας 3) έδειξε ότι, αν και αυτά δεν διαφέρουν μεταξύ τους από πλευράς διαθέσιμων εργατικών χεριών, εντούτοις, παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές στην κατανομή της καταβαλλό-

μενης εργασίας (οικογενειακή εκμετάλλευση, οικιακή οικονομία, ξένες εκμεταλλεύσεις και εξωγεωργική απασχόληση).

Συγκεκριμένα, ο μέσος επιχειρηματίας έναντι του μέσου γεωργού εργάζεται περισσότερο στην εκμετάλλευσή του, λιγότερο σε άλλες εκμεταλλεύσεις, όχι όμως και σημαντικά περισσότερο στο σύνολο των δραστηριοτήτων (εκμετάλλευση + οικιακή οικονομία + εξωγεωργική + ξένες εκμεταλλεύσεις). Η σύζυγος του μέσου επιχειρηματία έναντι της συζύγου του μέσου γεωργού εργάζεται λιγότερο στην οικογενειακή εκμετάλλευση, σε άλλες εκμεταλλεύσεις και συνολικά.

Το μέσο αγόρι των επιχειρηματιών εργάζεται περισσότερο στην οικογενειακή εκμετάλλευση και συνολικά, αλλά λιγότερο σε ξένες εκμεταλλεύσεις, έναντι του μέσου αγοριού των νοικοκυριών με μικρή εκμετάλλευση. Το μέσο κορίτσι των νοικοκυριών εργάζεται το ίδιο, είτε η οικογενειακή εκμετάλλευση χαρακτηρίζεται ως μεγάλη είτε ως μικρή. Τα ίδια ισχύουν και για το μέσο μέλος, με μόνη εξαίρεση την εργασία που καταβλήθηκε σε ξένες εκμεταλλεύσεις, όπου η εργασία του μέσου μέλους του νοικοκυριού των γεωργών είναι σημαντικά περισσότερη από ό,τι η εργασία του μέσου μέλους του νοικοκυριού των επιχειρηματιών. Τέλος, το μέσο γεωργικό εισόδημα των επιχειρηματιών βρέθηκε σημαντικά μεγαλύτερο από ό,τι το μέσο εισόδημα των γεωργών.

Το γεγονός ότι οι διαφορές που εντοπίστηκαν ανάμεσα στις μικρές και μεγάλες εκμεταλλεύσεις δεν ήταν αποτέλεσμα χρονικής συγκυρίας επιβεβαιώθηκε και από τη διαχρονική σύγκριση βασικών μεγεθών των δύο τύπων εκμεταλλεύσεων (Πίνακες 4 και 5). Οι σχετικές συγκρίσεις που έγιναν αποκάλυψαν την ύπαρξη πλήρους διαχρονικής συνέπειας στις μεταβλητές που μελετήθηκαν.

Συγκεκριμένα, η γεωργική εκμετάλλευση του μέσου επιχειρηματία υπερτερούσε έναντι της αντίστοιχης του μέσου γεωργού τόσο κατά την απογραφή του 1981 όσο και κατά τη δειγματοληπτική έρευνα του 1986 στην έκταση της ιδιόκτητης, νοικιαζόμενης και καλλιεργούμενης γης, στην καλλιεργούμενη έκταση με καπνά μπερλεϋ και υβρίδια καλαμποκιού και στον αριθμό των ιδιόκτητων γεωργικών ελκυστήρων. Δύο άλλες καλλιέργειες με σημαντικές διαφορές (οπωροφόρα δένδρα και ζαχαρότευτλα) προστέθηκαν στις δύο προηγούμενες το 1986.

Τέλος, τα μέλη της οικογένειας του γεωργού με μέση εκμετάλλευση εξακολούθησαν και το 1986 να απασχολούνται περισσότερο σε ξένες

γεωργικές εκμεταλλεύσεις έναντι των μελών των οικογενειών με επιχειρηματική εκμετάλλευση.

Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να τονίσουμε ότι η μέση μικρή γεωργική εκμετάλλευση, με εξαίρεση την ιδιόκτητη γη και τον αριθμό των ιδιόκτητων ελκυστήρων, κατάφερε να αυξήσει όλα τα άλλα μεγέθη της (νοικιαζόμενη και καλλιεργούμενη γη, καλλιεργούμενη έκταση με καπνά μπέρλεϋ και υβρίδια καλαμποκιού), με αποτέλεσμα να μην επιδεινώσει τη θέση της σε σχέση με τη μέση μεγάλη εκμετάλλευση.

Τα παραπάνω όμως δύο μεγέθη (ιδιόκτητη γη, αριθμός ελκυστήρων) έχουν ιδιαίτερη σημασία στην επέκταση της δραστηριότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Το πρώτο καθορίζει τις χρηματοοικονομικές ανάγκες, ιδιαίτερα σε μια περίοδο αυξημένων γεωργικών ενοικίων, το δε δεύτερο ωθεί την εκμετάλλευση στην εξασφάλιση πρόσθετων εκτάσεων για την αποδοτική χρησιμοποίησή τους. Έτσι, είναι δυνατόν η σημαντική υπεροχή της μέσης μεγάλης εκμετάλλευσης έναντι της μέσης μικρής, ως προς τα δύο αυτά μεγέθη, να αποδειχθεί στο προσεχές μέλλον ιδιαίτερα αποφασιστικής σημασίας για την ακόμα μεγαλύτερη διεύρυνση της παραγωγικής βάσης των επιχειρηματικών εκμεταλλεύσεων.

Συνοπτικά, μπορεί κανείς να συμπεράνει, με βάση τα παραπάνω, ότι ο μηχανισμός της διαφοροποίησης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων βρίσκεται σε λειτουργία στο χωριό. Τόσο τα προσωπικά χαρακτηριστικά και οι στάσεις των «επιχειρηματιών» όσο και τα χαρακτηριστικά της γεωργικής τους εκμετάλλευσης δείχνουν ότι αυτοί έχουν μεγαλύτερη ικανότητα στη συσσώρευση πλούτου έναντι των «γεωργών», και συνεπώς μεγαλύτερες πιθανότητες στην αναπαραγωγή των εκμεταλλεύσεών τους, και μάλιστα σε μια διευρυμένη βάση. Το γεγονός αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να ενταθούν στο μέλλον οι ανισότητες στον έλεγχο της γεωργικής γης μεταξύ «επιχειρηματιών» και «γεωργών» προς όφελος των πρώτων.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα είναι το γεγονός ότι οι μεγάλες εκμεταλλεύσεις του χωριού δεν αποτελούν στατιστικό εύρημα αλλά έχουν κοινωνική αναγνώριση. Ο όρος «γεωργός» χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει τους παραδοσιακούς γεωργούς, οι οποίοι, αν και παράγουν για την αγορά, βασίζονται κατά κύριο λόγο σε ιδιόκτητες εκτάσεις και στα εργατικά χέρια της οικογένειάς τους. Συχνά, μέλη των νοικοκυριών τους εργάζονται ως αγρεργάτες σε άλλες εκμεταλλεύσεις ή σε μη γεωργικές εργασίες. Αντίθετα, οι μεγάλοι παραγωγοί

χρησιμοποιούν τον όρο «επιχειρηματίας» αντιδιαστέλλοντάς τον από αυτόν του «γεωργού» με τη χαμηλή κοινωνική καταξίωση που τον συνοδεύει. Η εννοικίαση μεγάλων εκτάσεων, η απασχόληση εποχιακών εργατών και ο μεγάλος μηχανικός εξοπλισμός χαρακτηρίζουν κυρίως την εκμετάλλευση των μεγάλων παραγωγών. Μάλιστα, για μερικούς από αυτούς, χάρις στην πρόσληψη ενός υπαλλήλου, υπάρχει σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στη διαχείριση της γεωργικής εκμετάλλευσης και της συμμετοχής τους στην εκτέλεση των διαφόρων καλλιεργητικών εργασιών.

Οι διακρίσεις αυτές, τηρουμένων των αναλογιών, συμφωνούν με τα ευρήματα της ξένης βιβλιογραφίας, που κάνει διάκριση μεταξύ της οικογενειακής γεωργικής εκμετάλλευσης (family farm ή small farm) και της επιχειρηματικής (large-scale operation ή farm business) ως επακόλουθο της ανάπτυξης της γεωργίας των χωρών της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ.

Η βαθμιαία εισαγωγή νέας τεχνολογίας στη γεωργία έχει διαπιστωθεί ότι οδηγεί στην αύξηση των ανισοτήτων ως προς τον έλεγχο της γεωργικής γης που αποτελεί τον κύριο παραγωγικό συντελεστή στη γεωργία. Έτσι, διαμορφώνεται μια δυϊκή ή δίμορφη γεωργική δομή (dual structure). Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε στη δομή της γεωργίας, όπου, από τη μια μεριά, έχουμε έναν μεγάλο αριθμό γεωργών που καλλιεργούν ένα μικρό μέρος της γεωργικής γης και, από την άλλη μεριά, έναν μικρό αριθμό γεωργών που καλλιεργούν το μεγαλύτερο μέρος της γεωργικής γης.

Το πόσο θα ενταθούν στο μέλλον οι σημερινές ανισότητες θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τις δυνάμεις της αγοράς (εθνικής και ιδιαίτερα κοινοτικής), από την αγροτική πολιτική στον κρίσιμο τομέα της χρηματοδότησης και από την ύπαρξη διαθέσιμης εργατικής δύναμης, σε συνδυασμό με την εξέλιξη του ημερομισθίου των αγρογυατών. Δεν αποκλείεται μάλιστα οι διακρίσεις αυτές, με την πάροδο του χρόνου, να αποτελέσουν την απαρχή για την παγιοποίηση των εσωτερικών κοινωνικών διαιρέσεων στις αγροτικές κονότητες της χώρας μας.

Τέλος, η ανάπτυξη της επιχειρηματικής γεωργίας στο χωριό επαναπροσδιορίζει βαθμιαία το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων των κατοίκων του. Οι αλλαγές που παρατηρούνται και αποτελούν συχνά αντικείμενο προστριβών μεταξύ «γεωργών» και «επιχειρηματιών» αφορούν τη συνέχιση των παραδοσιακών μορφών συνεργασίας, τις αγορές των εισροών και εκροών, τη χρηματοδότηση, τη λειτουργία

του τοπικού συνεταιρισμού και την εμφάνιση ανομοιογένειας ως αποτέλεσμα της δημιουργίας κοινωνικών ομάδων με διαφορετικά συμφέροντα και επιδιώξεις.

Το τελευταίο στοιχείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Οι «επιχειρηματίες» αντιδιαστέλλουν τη θέση τους σε σχέση με τους «γεωργούς», με πρόδηλη την επιθυμία τους να απαγκιστρωθούν από ένα χαρακτηρισμό που έχει μικρό κοινωνικό γόητρο. Έτσι, η κοινωνική ισότητα που αποκαταστάθηκε με τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις των αρχών του παρόντος αιώνας κινδυνεύει να ανατραπεί παραχωρώντας τη θέση της σε μια κοινωνική διάρθρωση που ήδη εμφανίζει στοιχεία κοινωνικών διακρίσεων. Οι διακρίσεις αυτές μπορούν κάλλιστα να αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία κοινωνικών διαστρωματώσεων στο χωριό και κατ' επέκταση στις αγροτικές κοινότητες της χώρας μας. Έτσι, μάλλον δεν ανταποκρίνεται στις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί σήμερα ο χαρακτηρισμός της «κατά βάση δημοκρατικής κοινωνίας», που δίνει η Λαμπίρη-Δημάκη (1986, 45), στην αγροτική κοινωνία της χώρας μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Σύγκριση γεωργών και επιχειρηματιών ως προς ορισμένα
ατομικά τους χαρακτηριστικά

Χαρακτηριστικά	ΓΕΩΡΓΟΙ		ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Μέση σχολική εκπαίδευση	5,4**		7,6		6,5	
Διάρκεια ηλικία	42,0		40,3		41,0	
Καταβληθείσα εργασία: (ημέρες)						
Καλλιέργειες	177,4*	83,4	209,6	90,3	193,5	87,0
Ζώα	8,3	3,9	13,9	6,0	11,1	5,0
Σπίτι	6,1	2,9	0,4	0,2	3,3	1,5
Ένα χωράφια	7,8*	3,7	0,4	0,2	4,1	1,8
Εξογεωργικά	13,0	6,1	7,8	3,3	10,4	4,7
Σύνολο	212,6	100,0	232,1	100,0	222,4	100,0
Μελλοντικά σχέδια:						
Επέκτασης	10	43,5	13	56,5	23	50,0
Διατήρησης	10	43,5	5	21,8	15	32,6
Συρρίκνωσης	3	13,0	5	21,7	8	17,4
Σύνολο	23	100,0	23	100,0	46	100,0
Στάση απέναντι στο γεωργικό επάγγελμα: Μέση βαθμολογία	-39,0*		-15,0		-27,0	
Θέλει να παρακολουθήσει γεωργικά μαθήματα:						
ΝΑΙ	14	60,9	10	43,5	24	52,2
ΟΧΙ	9	39,1	13	56,5	22	47,8
Σύνολο	23	100,0	23	100,0	46	100,0
Διάθεση 30 εκατ. λαχείου:						
Χωράφια	5,7*	19,0	11,7	39,0	8,7	29,0
Ακίνητα	1,7	5,7	4,6	15,4	3,1	10,3
Καταθέσεις	8,3*	27,7	3,1	10,3	5,7	19,0
Άλλη δουλειά	1,3	4,3	1,3	4,3	1,3	4,3
Στα παιδιά	7,6	25,3	4,0	13,3	5,8	19,4
Άλλο	5,4	18,0	5,3	17,7	5,4	18,0
Σύνολο	30,0	100,0	30,0	100,0	30,0	100,0

Πηγή: Δειγματοληπτική Έρευνα Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων 1986.

* $P < 0,05$ ** $0,0005 < P < 0,01$.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Σύγκριση γεωργών και επιχειρηματιών ως προς ορισμένα χαρακτηριστικά της γεωργικής τους εκμετάλλευσης. Μέσοι όροι

Χαρακτηριστικά	ΓΕΩΡΓΟΙ		ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΣΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Ιδιόκτητη γη:(στρ.)						
Με τίτλους	7,60**	67,8	21,70	73,0	11,65	56,9
Χωρίς τίτλους	3,70	32,2	8,04	27,0	5,87	43,1
Σύνολο	11,30***	100,0	29,74	100,0	20,52	100,0
Νοικιαζόμ. από άλλους (στρ.)						
Μέσος όρος	27,70***		58,91		43,43	
Από συγγεν.	3,70	13,4	11,22	19,0	7,45	17,2
Από μη συγγενείς	24,00	86,6	47,95	81,0	35,98	82,8
% καλλιεργ.	71,0		66,5		68,0	
Αγορά γης (στρ.)	0,96*	100,0	4,74	100,0	2,85	100,0
Καλλιεργούμ. γη	39,00***	44	88,65	100	63,91	72
Μέσος αριθμός καλλιεργείων	2,83*		3,48		3,15	
Λιάρθρωση καλλιεργ. (στρ.)						
Κάπνα μπέρλεϋ	20,17***	51,4	39,39	44,5	29,78	46,6
Καλαμποκία	10,00**	25,5	21,39	24,2	15,70	24,6
Σιτηρά	1,91	4,9	5,57	6,3	3,74	5,9
Ροδάκινα-αχλ.	1,91*	4,9	6,30	7,1	4,10	6,4
Σπαράγγια	3,44	8,8	3,65	4,1	3,55	5,5
Θερμοκήπια	0,22	0,5	0,13	0,1	0,17	0,3
Ζαχαρότευτλα	-*	-	6,39	7,2	3,19	5,0
Βιομ. τομάτα	1,35	3,4	3,26	3,7	2,31	3,6
Λοιπά	0,22	0,6	2,44	2,8	1,33	2,1
Σύνολο	39,22	100,0	88,52	100,0	63,87	100,0
Απασχολούμενη ιπποδύναμη ανά:						
-εκμετάλλευση	55,2		112,7		83,95	
-ιδιόκτητο στρ.	5,03		3,79		4,13	
-καλλιερ στρ.	1,45		1,27		1,32	
Μέσ. αριθ. ελκυσ.	0,91***		1,57		1,24	
Καταβληθείσα εργασία: (#)						
Οικογένειας	394,8	75,4	425,0	52,6	409,9	61,6
Ξένη	***128,7	24,6	383,7	47,4	256,0	38,4
Σύνολο	523,5	100,0	808,7	100,0	665,9	100,0
Ζωικές μον.	0,36	42	1,34	158	0,85	100
Υπάρχει διάδοχος:						
ΝΑΙ	1	4,3	7	30,4	8	17,4
Αναγκαστικά	2	8,7	2	8,7	4	8,7
ΟΧΙ	8	34,8	3	13,1	11	23,9
Μικρά παιδιά	12	52,2	11	47,8	23	50,0
Σύνολο	23	100,0	23	100,0	46	100,0

Πηγή: Λειτουργική Έρευνα Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων 1986. (#) Στις καλλιέργειες και τα ζώα της γεωργικής εκμετάλλευσης. *P<0,05 **0,0005<P<0,01 ***P<0,0005.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Σύγκριση γεωργών και επιχειρηματιών ως προς ορισμένα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών τους

Χαρακτηριστικά	ΓΕΩΡΓΟΙ		ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Λιτάμεσο μέγεθος:	4,0		5,0		4,0	
Μέσο μέγεθος:	4,0		4,8		4,4	
Λιτάμεση ηλικία:	28,0		33,0		30,0	
Μέση ηλικία:	31,1		33,0		32,1	
Εργαζόμενοι:	33,5		40,0		37,0	
Λιτάμεση ηλικία:						
Μέσο μέγεθος	3,04	100,0	2,83	100,0	2,93	100,0
Άρρενες	1,61	53,0	1,44	50,9	1,52	51,9
Θήλειες	1,43	47,0	1,39	49,1	1,41	48,1
Μέσο γεωργικό εισοδ. (χιλ.)	497,8*		869,6		683,7	
ΚΑΤΑΒ. ΕΡΓ. (ανά εργ.) Στη γεωργία: (καλλιέργειες και ζώα)						
Αρχηγός	185,7**	141	223,5	156	204,6	149
Σύζυγος	129,5*	98	86,5	60	109,0	79
Αγόρια	103,1*	78	157,5	110	126,7	92
Κορίτσια	49,0	37	88,7	62	72,8	53
Μέσο μέλος	131,6	100	143,7	100	137,7	100
Οικ. οικονομία:						
Αρχηγός	6,1	8	0,4	0,4	3,3	4
Σύζυγος	150,2	191	167,0	179	158,2	184
Αγόρια	3,8	5	23,0	25	12,2	14
Κορίτσια	186,0	236	184,7	198	185,2	215
Μέσο μέλος	78,7	100	93,4	100	86,1	100
Εξωγεωργικά:						
Αρχηγός	13,0	283	1,3	23	7,2	141
Σύζυγος	-	-	-	-	-	-
Αγόρια	-	-	20,0	357	8,7	171
Κορίτσια	1,0	22	-	-	0,4	8
Μέσο μέλος	4,6	100	5,6	100	5,1	100
Άλλες εκμεταλλεύσεις:						
Αρχηγός	7,8**	66	0,4	40	4,1	63
Σύζυγος	15,9**	134	1,5	150	9,0	138
Αγόρια	15,7*	132	-	-	8,9	137
Κορίτσια	7,5	63	2,0	200	4,4	68
Μέσο μέλος	11,9***	100	1,0	100	6,5	100
Σύν. καταβλ. εργ:						
Αρχηγός	212,6	94	232,2	95	222,4	94
Σύζυγος	296,6*	131	255,0	105	276,8	118
Αγόρια	122,6**	54	200,5	82	156,5	66
Κορίτσια	243,5	107	275,3	113	262,6	112
Μέσο μέλος	227,1	100	243,7	100	235,4	100

Πηγή: Δειγματοληπτική Έρευνα Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων 1986.

*P<0,05 **0,0005<P<0,01 ***P<0,0005.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Σύγκριση των διαφορών στις μέσες τιμές μιας σειράς βασικών χαρακτηριστικών μεταξύ γεωργών και επιχειρηματιών το 1981

Χαρακτηριστικά	Μέσοι όροι				Διαφορά μέσων όρων	t _{exp}
	ΓΕΩΡΓΟΙ		ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ			
	Αριθμός	%	Αριθμός	%		
1. Γεωργική γη: (στρέμμ.)						
Ιδιόκτητη	17,42	67,7	29,81	44,6	-12,4	3,00**
Νοικιαζόμενη	8,32	32,3	37,00	55,4	-28,7	3,83***
Καλλιεργούμε.	25,74	100,0	66,81	100,0	-41,1	4,64***
2. Έκταση καλλ.: (στρ.)						
Καπνά	10,4	40,8	31,4	47,1	-21,0	4,91***
Σιτάρι-κριθ.	2,3	9,0	2,7	4,1	-0,4	0,30
Καλαμπόκι	3,4	13,3	11,1	16,7	-7,7	2,56**
Λένδρα	5,4	21,2	10,2	15,3	-4,8	1,49
Ζαχαρότευτλα	0,2	0,8	1,0	1,5	-0,8	0,92
Μηδική-τριφ.	1,1	4,3	4,9	7,4	-3,8	1,12
Λαχ.-σπαρ.	2,7	10,6	2,0	3,0	0,7	0,39
Βαμβάκι	0,0	0,0	3,3	4,9	-3,3	1,10
Σύνολο (#)	25,5	100,0	66,6	100,0		
3. Αριθ. ελκυστήρων	0,7		1,1		-0,4	3,29**
4. Αριθμ. εργ. Άρρενες Θήλειες Σύνολο	1,58 1,16 2,74	57,7 42,3 100,0	1,48 1,14 2,62	56,5 43,5 100,0	0,10 0,02 0,12	0,50 0,07 0,34
5. Καταβλ. ετ. εργασία: (ανά εκμετάλλεση) Άρρένων Στην εκμετάλλεση Σε ξένες εκμετ/σεις Εξωγεωργικά Σύνολο	227,9 34,7 30,0 292,6	77,9 11,9 10,2 100,0	278,1 1,7 23,8 303,6	91,6 0,6 7,8 100,0	-50,2 33,0 6,2 -11,0	1,29 2,60** 0,24 0,23
Θηλέων Στην Εκμετάλλεση Σε ξένες εκμετ/σεις Εξωγεωργικά Σύνολο	124,9 23,7 13,7 162,3	77,0 14,6 8,4 100,0	169,0 4,3 0,9 174,2	97,0 2,5 0,5 100,0	-44,1 19,4 12,8 -11,9	0,87 1,73* 1,21 0,23
Ανεξ. φύλου Στην εκμετάλλεση Σε ξένες εκμετ/σεις Εξωγεωργικά Σύνολο	352,8 58,4 43,7 454,9	77,6 12,8 9,6 100,0	447,1 6,0 24,7 477,8	93,6 1,2 5,2 100,0	-94,3 52,4 19,0 22,9	1,19 2,37* 0,58 0,27

Πηγή: Ατομικά δελτία απογραφής Γεωργίας-Κτηνοτροφίας 1981.

(%) Οι διαφορές οφείλονται στις στρογγυλοποιήσεις που έγιναν.

* P<0,05 ** 0,001<P<0,01 ***P<0,001.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Σύγκριση των διαφορών στις μέσες τιμές μιας σειράς βασικών χαρακτηριστικών μεταξύ γεωργών και επιχειρηματιών το 1986

Χαρακτηριστικά	Μέσοι όροι				Διαφορά μέσων όρων	t _{exp}
	ΓΕΩΡΓΟΙ		ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ			
	Αριθμός	%	Αριθμός	%		
1. Γεωργική γη: (στρμ.)						
Ιδιόκτητη	11,37	29,7	29,67	33,4	-18,3	4,12***
Νοικιαζόμενη	26,89	70,3	59,29	66,6	-32,4	4,90***
Καλλιεργούμε.	38,26	100,0	88,95	100,0	-50,7	6,71***
2. Έκταση καλ.: (στρμ.)						
Καπνά	18,9	49,1	38,0	42,6	-19,1	3,70***
Σιτάρι-κριθ.	2,3	6,0	4,9	5,5	-2,6	0,91
Καλαμπόκι	9,4	24,4	212,7	25,4	-13,3	2,95**
Λένδρα	2,3	6,0	6,9	7,7	-4,6	1,74*
Ζαχαρότευτλα	0,0	0,0	7,0	7,8	-7,0	2,09*
Μηδική-τριφυ.	0,3	0,8	2,7	3,0	-2,4	1,16
Λαχ.-σπαράγγι	5,3	13,7	7,1	8,0	-1,8	0,60
Σύνολο (#)	38,5	100,0	89,3	100,0	-50,8	
3. Αριθμός ελκυστήρων	0,9		1,6		-0,7	4,30***
4. Αριθμός εργαζομένων:						
Άρρενες	1,68	55,1	1,43	50,9	0,25	1,20
Θήλειες	1,37	44,9	1,38	49,1	-0,01	0,06
Σύνολο	3,05	100,0	2,81	100,0	0,24	0,89
5. Καταβλ. ετ. εργασία: (ανά εκμετάλλευση)						
Αρρένων						
Στην εκμετ.	251,6	88,1	295,0	94,2	-43,4	1,20
Σε ξένες εκμετ/σεις	18,1	6,4	0,0	0,0	18,1	2,36*
Εξωγεωργικά	15,8	5,5	18,1	5,8	2,3	0,14
Σύνολο	285,5	100,0	313,1	100,0	-27,6	0,64
Θηλέων						
Στην εκμετ.	136,3	88,9	131,0	97,8	5,3	0,13
Σε ξένες εκμετ/σεις	17,1	11,1	2,9	2,2	14,2	2,47*
Εξωγεωργικά	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00
Σύνολο	153,4	100,0	133,9	100,0	19,5	0,47
Ανεξ. φύλου						
Στην εκμ.	387,9	88,4	426,0	95,3	-38,1	0,65
Σε ξένες εκμετ.	35,2	8,0	2,9	0,6	32,3	2,53**
Εξωγεωργικά	15,8	3,6	18,1	4,1	-2,3	0,14
Σύνολο	438,9	100,0	447,0	100,0	-8,1	0,13

Πηγή: Δειγματοληπτική έρευνα 1966.

(%) Οι διαφορές οφείλονται στις στρογγυλοποιήσεις που έγιναν.

* P<0,05 ** 0,001<P<0,01 *** P<0,001.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αντωνοπούλου Μ.Ν., Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, Γ. Καββαδίας, Λ. Ελευθερίου και Α. Ρήγος (1986), *Η δομή της ελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Κένταυρος.
- Βακάκης Φώτιος (1973), «Δαπάνες παραγωγής και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών επιχειρήσεων», *Δελτίον Αγροτικής Τραπέζης*, τεύχος 9-10, 3-20.
- Βεργόπουλος Κώστας (1975), *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα: Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα, Εξάντας.
- Burgel Guy, (1977, 1978), «Αγροτικές Έρευνες στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 30-31, 190-213 και (1978) τεύχος 33-34, 190-213. Μετάφραση Δρ. Μελέτιος Δ. Θεοφίλου από το πρωτότυπο που δημοσιεύτηκε στο *Memoires et Documents*, τόμος 13, έκδοση του CNRS, Παρίσι, 1972.
- Δαουτόπουλος Γ. και Λ. Καζακόπουλος (1986), *Αγροτική Κοινωνιολογία*, Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- Κίτσοπανίδης Γ. και Μ. Μαρτίκα (1982), *Εξέλιξη Οικονομικότητας και Παραγωγικότητας Κλάδων Φυτικής και Ζωικής Παραγωγής κατά την 25-ετία 1955-1980*, Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Γεωργοοικονομικής Ερεύνης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κίτσοπανίδης Γ., Ε. Παπαναγιώτου, Μ. Μαρτίκα, Α. Ψυχουδάκης και Β. Μάνος (1983), *Το Κόστος Παραγωγής των Φυτικών και Ζωικών Προϊόντων της Χώρας*, Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Γεωργοοικονομικής Ερεύνης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Λαμπίρη-Δημάκη Ιωάννα (1986), Βλέπε Αντωνοπούλου κ.ά. (1986).
- Λάμπρος Κώστας (1983), *Εξάρτηση, Προχωρημένη Ανάπτυξη και Αγροτική Οικονομία της Ελλάδας: Μια συμβολή στη μελέτη του (ελληνικού) περιφερειακού καπιταλισμού και των εναλλακτικών στρατηγικών ανάπτυξης*, Αθήνα, Εκδόσεις Αιχμή.
- Υπουργείο Γεωργίας (1985), *Κατευθύνσεις Αγροτικής Πολιτικής. Κείμενο Εργασίας*, Αθήνα, Υπουργείο Γεωργίας.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Bennett John W. and Seena B. Kobl (1982), «Farms and Families in North American Agriculture», Chapter 4, p. 111-27, στο John W. Bennett (ed.), *Of Time and the Enterprise*, Minneapolis, Univ. of Minnesota Press.
- Kitsopanidis G., Psychoudakis A. and Papanagiotou E. (1982), *Comparison of Economics and Productivity of Annual and Perennial Crop and Live-stock Enterprises*, Thessaloniki, Greece, Department of Agricultural Economics Research, Aristotelian University of Thessaloniki.
- Greenwood Davydd (1980), «Community-Level Research, Local-Regional Governmental Interactions, and Development Planning: A strategy for Baseline Studies», *Rural Development Occasional Paper*, No 9, Cornell University, Center for International Studies.
- Sieber Sam D. (1973), «The Integration of Fieldwork and Survey Methods», *American Journal of Sociology*, τόμος 78 (6):1335-59.